

NYMPHA SUPER RIPAM DANUBII

Mátyás király históriája kolozsvári kiadásának egy példányába a Morvaországban működő kiváló magyar orvos, Jordán Tamás valamikor 1569 és 1585 között bejegyzett néhány a nagy királlyal kapcsolatos emléket. Ezek közül az egyik a következő: „Perennalibus pactis cum Turca inducijs Matthias Rex Hungariae fontem solidum exornatum marmore Budensi arce dicitur exculpsisse cum dormientis nymphae expressa imagine Marti postmodum uale dicturus extremum hac inscriptione:

Fontis nympha sacri, somnum ne rumpe, quiesco.

Dormio dum blandae sentio murmur aquae.”¹

Ugyanezen vers egy változatát a szintén külföldön tevékenykedő bártfai származású Henisch György is ránk hagyományozta úgy, hogy 1580-ban egy emlékkönyvbe írta be: „Mathias rex dum floreret Hungaria ad fontem dormiens (!) ita versificatus fuisse dicitur:

Musa sacri fontis somnum ne rumpe quiesco.”²

A két fennmaradt szöveg közül az első a részletesebb, és ez segít magyarázni a másodikat is. Valószínűleg arra a közös hagyományra támaszkodnak, hogy Mátyás király egykor készítettett egy márványkutat, amelyen egy alvó nőalak volt verses fölirattal. Az a közlés, hogy ezzel a törökkel kötött örökbékének kívánt emlékművet állítani, nyilvánvalóan minden alapot nélkülöző, késői fikció. A föltehetően szépművű márványkútnak mindeddig törmelékei se kerültek elő. Vajon ezért mi most már Mars helyett a szunnyadó nimfának kell, hogy végső búcsút mondjunk?

Tárgyi emlékek híján, a továbbiakban figyelmünket a verses fölírtra fordítjuk. A Corpus Inscriptionum Latinarum a versnek egy hosszabb változatát közli:

Huius nympha loci, sacri custodia fontis,

Dormio dum blandae sentio murmur aquae.

Parce meum, quisquis tangis cava marmora, somnum

Rumpere, sive bibas sive lavere tace.”³

Mommsen társaival az ókori föliratos emlékeket gyűjtötte össze, de a fennmaradtak mellett számba vették azokat is, amelyeket csak a reneszánsz korától divatos másolatgyűjtemények őriztek meg. Ez

¹*Historia inclity Matthiae Hunnyadis regis Hungariae*. Claudiopoli 1565. MTA Könyvtára RM II. 4/b. Bejegyzése: „D. Thomae Jordano fratri charissimo Stephanus Jordanus Claudiopoli mittebat 1569.” Jordán Tamás 1585-ben halt meg.

²*A Horváth Stansith család emlékkönyve*. A nagyőri családi levéltárban levő eredetiről ÁBEL Jenő készített másolatokat. MTA Könyvtára. Kézirattár Ms 336/12 f. 3. „Generoso iuveni D. Georgio Horvath in suam memoriam scripsit Georgius Henisch Barthfeldensis artis Medicae Doctor et Mathematicus Augustanus Die 5. Michaelis 1580.” Talán sebtiben írt bejegyzés eredménye az eléggé értelmetlen szöveg.

³*Corpus Inscriptionum Latinarum* (CIL). VI/5. Berlin 1885. 3*e.

utóbbi anyagot csálhatatlan érzékkel rostálták meg, ezért került versünk is, bár forrásai ókorinak tartották, az újabb keletűek, a „falsae” közé. Ezeknek közreadásakor ugyanúgy jártak el mint a hiteles ókori fölíratok esetében, pontosan közölték a lelőhelyet és a forrásokat is. Fölíratunk előfordulási helyére több adatot is találtak: „Super ripam Danuui in quo est sculpta nympha ad amoenum fontem dormiens, sub figura est hoc epigramma – In viridario card. S. Clementis – In hortulo Colotiano – In aedibus Caesiorum” stb. A kiadásban tehát első előfordulási helyként a Duna partját adták, ahol egy forrásnál nyugvó nimfa szobra alatt volt olvasható a vers. További adataik szerint megtalálható volt még Rómában is XV–XVI. századi kertekben vagy épületen, de más forrás szerint volt ilyen Szicíliában is. A Duna partja mint legkorábbi helymegjelölés egyes-egyedül egy XV. század végéről származó kéziratban található. Így adja ugyanis a helyet Michael Fabricius Ferrarinus karmelita szerzetesnek, a Reggio Emiliái kolostor priorjának gondosan másolt, római fölíratokat tartalmazó gyűjteménye. E pergamen kéziratot mindmáig Reggio Emiliában őrzik, tartalma kiadásra soha nem került. Jelentősége Mommsenig a tudós világ figyelmét is elkerülte.⁴

A legutóbbi negyedszázadban a nyugvó nőalak ikonográfiájának alakulását kutatva a művészet-történészek rábukkantak az elrejtett adatra. Arra, hogy a Dürer, Cranach, Giorgione-Tiziano és mások alkotásain keresztül sokáig nyomon kísérhető téma legelső szoborrá formálása valahol „super ripam Danubii” keresendő. Otto Kurz, aki először foglalkozott 1953-ban a szunnyadó nimfa alakjával, nem adott hitelt a XV. századi forrásnak és a távoli Duna-parti helymegjelölést csak szóbeszédnek tartotta.⁵ Az őt követő tanulmányírók is makacs küzdelmet folytatnak a „legendával”.⁶ De ez a küzdelem már kezdetől fogva teljesen egyoldalú, hiszen a karmelita prior prioritása a kérdésben elvitathatatlan.

Új oldalról járult hozzá a kérdés tisztázásához Ernst Gombrich fölfedezése. Ő arra figyelmeztetett, hogy a kortárs Bartolomeo della Fonte (1445–1513) a verset Giovanni Antonio Campano (1429–1477) szerzeményének tartotta. Egy fölíratgyűjteményében ugyanis melléje írta: „Romae recens inventum Campani.”⁷ II. Pius pápa kedvelt és megbecsült költője volt Campano, de a cingura dell’ Accademia-ban való részvétele miatt csak 1470-ig szerepelhetett Rómában. A „Huius nympha” vers keletkezését, tehát ezt megelőző időre kell tennünk.

Az igen messze vezető ikonográfiai, és az ezek háttéréből kibontott esztétörténeti kutatásokból számunkra is adódik tanulság. Bizonyos az, hogy Rómában is, de másutt is voltak olyan ókori szarkofág-, relief- vagy szoborleletek, amelyeket a XV. század végén forrásoknál, kutaknál helyeztek el, és amelyeket ott zsongító hangulat övezett. E nyugvó nőalak-ábrázolások egyikére írta azután Campano „Huius nympha” versét, amely lassanként tartozékává lett az ilyenfajta ábrázolásoknak. A XVI. század elejétől már adataink, sőt leírásaink is vannak arról, hogy Róma híressé vált irodalmi kertjeinek (orti letterari) kultuszhelye volt a grotta, a Múza inspiratív szentélye, az enyhet adó forrás és az ott szunnyadó nimfa megjelenítése. És, ha a sacco di Roma el is rebentette ezeket az irodalmi találkozóhelyeket, megmaradtak és még inkább újra alakultak a múzeumkertek a XVI. század folyamán. Az ókori szoboregyüttesek között pedig helyet kapott a nimfa is. És bekerült az antikvitás rajongó látogatóinak vázlatkönyveibe is, éppen úgy, mint az ókorból összegyűjtött fölíratos kötetekbe a vers. A Mommsen és társai gyűjtötte előfordulási helyek: a San Clemente kardinális „viridariuma”, Angelo Colocci kertje vagy a Cesi-palota nimfái közül a két utóbbiról leírás, ill. ábrázolás is maradt

⁴ Reggio Emilia. Biblioteca Municipale. Reggiani C 398 f. 28'. P. O. KRISTELLER, *Iter Italicum*. 2. London–Leiden 1967. 85. közli a kéziratra vonatkozó irodalmat.

⁵ O. KURZ, *Huius nympha loci. A Pseudo-classical Inscription and a Drawing by Dürer* – *Journal of the Warburg and Courtauld Institute* 16 (1953) 171–177.

⁶ M. MEISS, *Sleep in Venice. Ancient Myths and Renaissance Proclivities* – *Proc. American Philosophical Soc.* 110 (1966) 348–382. M. LIEBMAN, *On the Iconography of the Nymph of the Fountains by Lucas Cranach the Elder* – *Journal . . . Warburg* 31 (1968) 434–437. M. BONICATTI – C. CIERI, *Lucas Cranach alle soglie dell’Umanesimo italiano* – *Journal of Med. and Ren. Studies* 4 (1974) 267–285. E. MACDOUGALI, *The Sleeping Nymph: Origins of a Humanist Fountain Type* – *Art Bull.* 57 (1975) 357–365. Ph. Pray BOBER, *The Coryciana and the Nymph Corycia* – *Journal . . . Warburg* 40 (1977) 223–239.

⁷ O. KURZ, i. m. 172.

fönn.⁸ Továbbra is rejtélyes marad azonban Michael Fabricius Ferrarinus „Super ripam Danubii” pihenő nimfája.

A Duna-parti „legendát” ránk örökítő Michael Fabricius Ferrarinus, ahogy ő mondta, kora ifjúságától „cultor et dilector sacrosanctae et memorandae vetustatis” volt. Amennyire ez megállapítható, ő nem nagyon ment utána az eredeti fölíratoknak, de annál szorgosabban egyesítette a másoktól szerzett kéziratokat. Három fölíratgyűjteményét ismerjük, amelyeket viszonylag hamarosan egymás után 1477 és 1486 között állított össze, folytonosan javítva, gazdagítva anyagát. E három gyűjteménye közül időben az első, a ma Utrechtben őrzött kézirat még nem tartalmazza a „Huius nympha” fölíratot. Csak a párizsiban bukkan föl, majd a reggioiban is megtaláljuk.⁹ Ahhoz kétség se fér, hogy ő még ókori emlékeknek tartotta. A kiadók a „super ripam Danubii” lelőhely megadásánál csak ennyit írnak: Ferr. Majd a források között megadják a párizsi (f. 114^v) és a reggioi (f. 28^v) kézirat lapszámait. Ebből arra következtethetnénk, hogy ezek közléseikben megegyeznek. A valóságban nem ez a helyzet. A párizsi, azaz a korábbi kéziratban nimfánk közelebbi helymegjelölés nélkül, verses fölíratok egy csoportjában foglal helyet. Ferrarinus tehát még nem rendelkezett adattal lelőhelyét illetően.¹⁰

Ugyan milyen újabb forrás vagy értesülés készíthette arra, hogy hamarosan ezután elkezdett újabb gyűjteményében, a most már a római emlékek között szereplő fölírat fölé a következő magyarázó szöveget illessze: „Hic lapis est super rippam danuii in quo est sculpta nympha ad amoenum fontem dormiens mirabili arte fabricata. Sub figura est hoc epigrama subscriptum sculptum ut vides.”

A XV–XVI. századi fölíratgyűjtemények számbavétele, egymással való rokonságuk, leszármazásuk megállapítása tekintetében az alapvetés Mommsen elévülhetetlen érdeme. Minden továbblépés csak az ő eredményeire támaszkodhat. Szükségszerűen módosul viszont a kép, ha időközben lényeges új fölfedezések gyarapítják az anyag átöröklésének áttekintését. Az időközben eltelt évszázad kutatási eredményeit legújabbban Charles Mitchell foglalta össze. Módosította a reneszánsz korból ránk hagyományozott fölíratgyűjtemények stemmáját, azt a bonyolult leágazási rendszert, amely az első nagy gyűjtőtől Ciriaco d’Anconától vezet Michael Fabricius Ferrarinusig. A Mommsen kutatásai óta végzett munkálatok főleg a tekintetben módosították ismereteinket, hogy a fölíratkincs ránk hagyományozásában a korábbinál jóval nagyobb szerepet kell juttatnunk a veronai Felice Felicianónak. Az ő különböző időben összeállított, nagyrészt azóta elveszett gyűjtéseit tekintik ugyanis ma Ferrarinus fő forrásainak, már a korábbi, de még inkább a reggioi redakciónál.¹¹

A veronai Feliciano Antiquariust a vértelen filológiai hivatkozásokból már a század elején életre keltette Paul Kristeller Mantegnával való barátsága miatt.¹² Azóta a vele kapcsolatba hozható mintegy ötven kézirat és nyomtatott m^{re} előkerülése során, vizsgálták mint fölíratgyűjtőt, mint az antikva betűtípus első rekonstruálóját, nyomdászt, anyanyelven író költőt és novellistát, humanista levelezéscorpus összeállítóját. Végezetül pedig nem hallgathatták el, bár szívesen tették volna, érdeklődését az alkimia iránt.¹³ Minthogy más-más oldalról közelítették meg, nem bontakozott ki egységes kép róla.

⁸ V. FANELLI, *Ricerche su Angelo Colocci e sulla Roma cinquecentesca*. Citta del Vaticano 1979. (Studi e Testi 283) 123., 132. Chr. HÜLSEN, *Römische Antikengärten des XVI. Jahrhunderts* – Abhandl. Heidelberger Akad. Phil.-Hist. Kl. 4 (1917) 2., 32.

⁹ Utrecht. Univ. Bibl. cod. I. K. 9. Paris BN¹ cod. Lat. 6128. Reggio Emilia. Bibl. Municipale. Reggiani C 398.

¹⁰ Paris BN cod. Lat. 6128. f. 114^v

¹¹ Ch. MITCHELL, *Felice Feliciano Antiquarius – Proceedings of the British Academy* 47 (1961) 197–221. A korábbi legalaposabb földolgozása a hagyománynak E. ZIEBARTH, *De antiquissimis inscriptionum syllogis – Ephemeris epigraphica* 9 (1905) 187–332, de csak az utrechti és a párizsi kéziratokat látta.

¹² P. O. KRISTELLER, *Andrea Mantegna*. Berlin 1902.

¹³ C. MAZZI, *Sonetti di Felice Feliciano – La Bibliofilia* 3 (1902) 55–68. L. PRATILLI, *Felice Feliciano alla luce dei suoi codici – Atti del R. Istituto Veneto* 99 (1939/40) 33–105. A. CAMPANA, *Felice Feliciano e la prima edizione del Valturio* – *Maso Finiguera* 5 (1940) 211–222. H. MARDERSTEIG, *Nuovi documenti su Felice Feliciano da Verona – La Bibliofilia* 41 (1939) 102–110. Uő. *Felice Feliciano: Alphabetum Romanum*. Verona 1960. kiadáshoz írt tanulmánya. Legújabbban Ch. MITCHELL i. műve.

„Girovaga esistenza” – így jellemezte a rendezési kísérleteknek nem engedelmeskedő rá vonatkozó adathalmaz alapján az egyik tanulmány írója.

Felice Feliciano Veronában született 1433-ban, bár családja reggioi volt. Ezért nevezte őt Ferrarinus „conterraneusának”. Egész életére döntő irányt adott a bolognai orvos-filológus Giovanni Marcanovával való ifjúkori kapcsolata. Marcanova (1418–1467) előbb a padovai, majd a bolognai egyetem tanára volt. Híres volt gazdag kéziratgyűjteménye. Ő maga az ókori régiségekkel foglalkozott és szenvedéllyel gyűjtötte a római fölirotokat. Az antikvitás rajongóinak köre vette körül, közöttük Mantegna is. Kirándulásokat szerveztek, egymást ókori titulusokkal fölruházva, hogy a Garda-tó vidékének dús vegetációjába süllyedt romok között rejtező műsákkal találkozzanak. Közben egyikük „caelesti harmonia citharizante” kísérte a társaságot, a többiek szorgalmasan rajzolták a romokat, betűzték a fölirotokat. E kirándulások zsákmányát Felice Feliciano azután beledolgozta korábbi fölirotgyűjteményekbe. Három ilyen kézírata maradt fenn 1463/64-ből Mantegnanak szülő ajánlással a „speculanda et venerabilis maiorum prisca nostrorum antiquitas” emlékeivel. E fölirotok tanulmányozásának másik eredménye volt a „De formis litterarum Latinarum”, az első szerkesztett ideális római ábécé. Ez a kézírata, közvetítéssel, Dürer kezében is megfordult, és a benne rekonstruált antikva betűket a kortárs képzőművészeti alkotásokon láthatjuk.¹⁴ Baráti társaságából Giambellino, Marco Zoppo, Francesco del Cossa festők és Cristoforo di Geremia szobrászt ismerjük.¹⁵ Őt ekkor „scriptor”-nak mondják, valószínűleg Marcanova környezetében dolgozott. 1466-ban, harminchárom éves korában (!) végrendeletet tett értéktárgyairól: 80 dukátot érő könyveiről, a tulajdonában levő rajzokról és képekről „a pluribus excellentibus magistris”, és ókori érmeiről, amelyeket húsz dukátra becsült. Valószínűleg ekkor írta meg saját sírfölirotát is:

„Sponte fui pauper tam re quam nomine f o e l i x.
Quaesivi nomen, quaerat avarus opes.”

Ezután kezdődik életének „girovaga” korszaka. Évekig nincs semmi életjel róla, majd hercegi udvarokban tűnik föl, diplomaták, főpapok környezetében találjuk. Közbe-közbe nagyon is helyhezkötött vállalkozásokba fogott. Veronai nyomdász számára díszítette Valturius hadtudományi munkáját (1472). Poianóban, Verona mellett maga is nyomdászkodott. Kinyomtatta Petrarca Libro degli uomini famosi-ját olaszul (1476). A longobárd históriából lefordított egy novellát (lingua grammaticából volgar idiomára!) és azt sokszorosította. Ebből a korszakából igen sok verse is maradt, olaszul írta ezeket művészbárataihoz, csodálva alkotásaikat, panaszolva pénztelenségét. Olykor a „celesty nympa” is témája, bár inkább csak elvesztésén bánkódott. A legszemélyesebb vallomásokat Jeber, az arab alkimista filozófus csalta ki belőle. Verseinek vissza-visszatérő témája a tanításaiban való hit vagy a csalatkozás: „Jeber, tu me destruis.”¹⁶

Még leginkább levelezés gyűjteménye adja a legtöbb fölvilágosítást életének erre a korszakára, bár sajátos módon ezekből adódik a legtöbb probléma is. Levelezését egészében humanista alkotásnak tekintette, amelyet az utókornak szánt. Utólag nem volt érdekes az egyszeri létrehozó alkalom, ezért a másolás során sokszor elhagyta a dátumot, vagy egyes leveleket a régi gyűjteményből átemelt az újba. Olykor a korábbi szövegen is lényeges változtatást tett. Mindez nem az ő egyéni módszere, így volt akkor szokás levelezésgyűjteményt szerkeszteni. Amit e levelekből megtudhatunk életére, az a nyugtalan folyton útonlevés. Élt a diplomáciai küldetéseiről nevezetes Roverella család környezetében, majd a Velence és Nápoly között közvetítő Angelo Hadriano követőjéül szegődött. Hogy mit is óhajtott ezeken az útjain elérni, azt a levelekből nem lehet kiolvasni. Itáliát – úgy tartják – csak egyszer hagyta el, Johann Hinderbach tridenti püspöknél időzött 1475-ben.

Különcnek tartották Felice Felicianót már kortársai is. Így mutatja be Giovanni Sabadino degli Arienti is a Bentivoglio hercegek titkára novellagyűjteményében a Le Porretane-ban. A Porretta gyógyforrásoknál mulatságból összegyűlt úri társaság történetekkel szórakoztatta egymást. Ezekben

¹⁴ R. SCHÖNE, *Felice Feliciani Veronensis opusculum ineditum* – Ephemeris epigraphica 1 (1872) 255–269 és H. MARDERSTEIG i. kiadása.

¹⁵ G. FIOCCO, *Felice Feliciano amico degli artisti* – Archivio Veneto Tridentino 9 (1926) 188–200.

¹⁶ L. a 13. jegyzetet.

kétszer is szóba kerül Feliciano, úgy mint a társaságban jól ismert személy, akinek furcsaságait csak emlékeztetőül idézik föl. Az elbeszélők szerint kiváló szellemi képességei köztudottak éppúgy, mint a társalgásban való verzátussága, meg az, hogy az antikvitás emlékeinek összegyűjtéséért bejárta Itáliát. Ezen kívül egyedül a „nagy tudomány” a „quinta essentia” föl kutatása érdekelte. Szüntelenül az „archimia” foglalkoztatta, ezért áldozta föl tisztes atyai örökségét, kölcsönöket kéregetett, koldussá vált, de haláláig nem hagyott föl vele. Modenában fölment a hegyekbe, hogy egy bizonyos követ, az antimoniumot megtalálja. Jeber szerint ugyanis ez szükséges a nagy tudomány, a quinta essentia előállításához. Jeber kéziratát pedig mint egy kincset, selyembe göngyölve találta az apai örökségben. Az ilyen hetekig tartó hegyi kirándulásokról elhanyagoltan, torzszóval szakállal került elő. Messzi vidékre is elment, hogy találkozzék egy szerzetessel, aki nagy mestere volt ennek a tudománynak.¹⁷

Tehát annak a Jebernek, akivel verseiben is viaskodott, valamilyen kéziratához jutott, és ezzel egy újabb szenvedély kerítette hatalmába. Ma Jeber-corpusról szoktak beszélni, mert a VIII. századi Jabir Ibn Hayyan arab természetfilozófus nevéhez a középkortól igen sok kéziratot kapcsoltak. Felicianóhoz egy kivonata juthatott el, amely rá mint fő tekintélyre hivatkozott. Ilyen volt az olvasott alkimisták közül Johannes de Rupescissa. Híres műve a „De consideratione quintae essentiae” egy külön fejezetben foglalkozik a titkok titkával: „Scientia ad extrahendum quintam essentiam de antimonio et marchasita plumbea.” A meglehetősen bonyolult, és a leírásban a várakozást még fokozó lassított eljárás eredménye végül: „aufert dolorem vulnerum et mirabiliter sanat”. A lényegről csak annyit tudunk meg, hogy az az emberiség testi-lelki javát szolgáló megfoghatatlan legjobb.¹⁸ Ezt szerette volna megszerezni Feliciano, és ezért írta élete fordulópontján szerkesztett sírfeliratára: „Quaesivi nomen, quae erat avarus opes.” Egyes tanítók szerint ugyan a quinta essentia nem is egészen mellékesen az aranycsinálásnak is a titka, de Felicianót az „opes” nem vonzotta.

Mindehhez azonban először is meg kellett szerezni azt a bizonyos antimont. Erre a másik híres alkimista adta meg az útmutatást: „ascendas altiore montem qui sit in isto mundo, quia ibi latet lapis noster”.¹⁹ Az antimonérc előfordulási helyei az ókortól ismeretesek voltak. Olaszországon kívül volt ilyen Spanyolországban és Magyarországon több helyen is.²⁰ Feliciano egyik vitatott, mert átfirt levelében említi, hogy visszatért Spanyolországból. Bizonyosan járt ott, két szenvedélye, a fölíratgyűjtés és az antimonkutatás vitte oda.

Egy eddig figyelemre nem méltatott levelében azt írta: „Io vado in panonia damane col mio Rmo cardinale et priego idio che piu felice faci questa mia andata che la mia speranza non mi promette.”²¹ A levél, a már ismertetett okokból nem tartalmazza a keltezését. Más leveleiből tudjuk, hogy ekkortájt volt úton Velence és Nápoly között. A közelebbi időmeghatározáshoz csak a kardinális említése nyújthat segítséget. Ha ugyanis egy pápai legátus elhagyta a Vatikánt, annak a kúriai adminisztrációban nyoma van. A levél környezetéből és a Feliciano életéről ismert adatokból az 1479-es évre lehet következtetni. Magyarországra akkor Rómából csak Giovanni d'Aragona kardinális, Beatrix öccsének küldetéséről tudunk. Ő pedig nagy kísérettel jöhetett, mert vele volt a volaterrai enciklopedista Raffaello Maffei (Volaterranus) is, nyilván anyaggyűjtési szándékkal.²² A kíséret tagjairól nem ismerünk följegyzést, pedig jöhetett vele több más nevezetes személy is.

Mindaz, amit Felice Felicianóról tudunk, világossá teszi magyarországi útjának célját. A két szenvedély az ókori emlékek gyűjtése és a tudományok tudományát rejtő ásvány, az antimonium föllelése egyenlő reménységgel kecsegtethették. Tudhatott éppen eleget Magyarországról közvetlenül

¹⁷ Giovanni Sabadino degli ARIENTI, *Le Porretane (Facetiarum Porretanarum opus)*. Első kiadása: Bologna 1483. Több XV. és XVI. századi kiadása is van, a legújabb teljes: Bari 1914.

¹⁸ L. THORNDIKE, *A History of Magic and Experimental Science*. 3. New York 1953. 347–369., 731–732.

¹⁹ Uo. 167–168.

²⁰ *Gmelins Handbuch der anorganischen Chemie*. Antimon/A. 8. Aufl. 1950. 14. A magyarországi legjelentősebb lelőhely, Rozsnyóbánya, az esztergomi érsek joghatóságába tartozott.

²¹ Oxford. Bodleian Library. Canon. Ital. 15. f. 23'. Ch. MITCHELL említi i. m. 201. 4. jegyzet. A levélről küldött fényképmásolatért a Bodleian Library-nek és Kate Evansnak e helyen is köszönetet mondok.

²² K. EUBEL, *Hierarchia catholica medii aevi*. 2. Monasterii 1901. 47., 49. RÁTH György, *Arragoniai János – Századok 1890. 328–336. és 415–424. Fl. BANFI, Raffaello Maffei in Ungheria – L'Europa Orientale 17 (1937) 462–488.*

Mantegnától már fiatal korától. Később a Mátyás királyt szolgáló diplomaták, a Roverellák környezetében tartózkodott. Élt Ferrarában, megfordult Nápolyban. Ókori leletekről akárkítól hallhatott. Pannónia ásványi kincseit akkor már számon tartotta a tudós világ is. Nicolaus Cusanus úgy tudta, hogy itt olyan víz van, amely a rezet arannyá változtatja. Giovanni d'Aragona nevelője pedig a tudós Pietro Ranzano és kísérője Volaterranus már saját tapasztalatuk alapján említik Magyarországot, mint páratlanul gazdag aranylelőhelyet.²³ De mindennél látványosabb propagandája volt az ország mesés bányakincseinek Mátyás jegyajándéka Beatrixnek 1476-ban. Ez egy hegy alakú sőtartó volt, amelynek az oldalában kiképzett barlangcskáiban drágakövek ragyogtak. Ezt vitte a követség Nápolyba, de útközben Urbinóban is megcsodálták, és nyilván Itália-szerte emlegették.²⁴ Bárhol is szerzett tudomást Feliciano Magyarország bányakincseiről, bizonyos, hogy ez a szenvedély is vezette. Erre utal levelében a „f e l i c e andata” kifejezés, amely vállalkozásaiban mindig különös hangsúlyt kapott.

De vajon eljutott-e Magyarországra? Bizonyára igen. Először is azért, mert a „damane” nagyon közeli időre mutat, semmiképpen sem a tervezgetés időszakára. Még bizonyosabban azért, mert útjának maradandó emléke, fölíratgyűjtése fönmaradt. Amint föntebb már említettük Michael Fabricius Ferrarinus utolsó, reggiói kéziratának fő forrásául Feliciano ma már elveszett kézzeit tekintik. A reggiói Ferrarinus kézirat pedig az első, amelyben már pannóniai és dáciai emléanyag is van.²⁵

Giovanni d'Aragona 1479-ben, augusztus 30-án hagyta el Rómát. Útközben meglátogatta nővérét, Eleonorát Ferrarában, és decemberben megérkezett Magyarországra. Mátyás király nagy ünnepélyességgel fogadta, mint az esztergomi érsekség várományosát a megszökött Beckensloer helyében. Itt-tartózkodásáról 1480. nyár elejéig tudunk. A királyi pár kíséretében járt Löwöldön, ahol látogatásuk emlékét Mátyás könyvajándéka őrizi. Részt vett az udvar symposionjain, erről Bonfini tudósít.²⁶ Néhány oklevél is tanúsítja ittlétét.

Nem tudjuk, hogy Felice Feliciano részt vett-e az udvar kirándulásain, de itinerariuma a gyűjtött fölíratok alapján rekonstruálható. Bebarangolta Budát és környékét, Szentendrét, Solymárt és Tétényt. Járt a Csepel-szigeten, Tatán, Győrben és Siklóson. Harmincnégy fölíratot gyűjtött Pannóniában. Leírásai mind pontosak, szakszerűek, autopszián alapulnak. A pusztulásra jellemző, hogy ma már csak kettő látható belőlük, azok, amelyeket a győri székesegyházba befalaztak.²⁷ Bizonyosan nem járt Erdélyben, bár onnan is közölt hat fölíratot, de másodkézből. Ezekről a kiadók állapították meg, hogy nem az ő munkamódszerével készült másolatok.

Sok hasznos ismeretet őrzött meg a leletkörülményekről, és az egyes fölíratok előkerülési helyéről. Az egyikhez a következő írta: „In altero suburbio eiusdem urbis [Buda] ante ecclesiam S. Trinitatis in base quadrata. Sunt eiusmodi bases cum iisdem litteris quamplures translate in castra budensia ante thalamum Serenissimi regis Mathiae.” A fölírat egy egyszerű, négyszögletes kultuszkő NYMPHIS fölírattal. Ehhez fűzi azt, hogy több ilyen, azonos fölírattal átvitte a budai várba, a király szobája elé.

²³ L. THORNDIKE i. m. 4. köt. 392. Petrus RANSANUS, *Epithoma rerum Hungaricarum*. Ed. P. KULCSÁR. Bp. 1977. 70. Raffaello MAFFEI (Volaterranus), *Commentariorum urbanorum... libri*. Paris 1526. f. 291.

²⁴ FEUERNE TÓTH Rózsa, *Művészet és humanizmus a korareneszánsz Magyarországon*. Kandidátusi értekezés. Bp. 1981. 57–58.

²⁵ CIL III p. 413. Mommsen: „Antiquus qui mihi dicitur quemque collegisse epigrammata in Hungaria et Transilvania... imperante rege Mathia Corvino... nomine ignotus est; syllogen eius servant corpora Michaelis Ferrarini Regiensis († inter 1488 et 1493) scilicet editionis postremae quam repraesentat nobis codex archii Regiensis f. 163–168. (nam absunt Hungarici ab editionibus prioribus id est tam a Traiectino libro Ferrarini quam a Parisino)... Sylloge diligenter facta est versusum divisione observata nexibusque item expressis, qui collegit omni modo lapides Hungaricos ipse descripsit, cum praesertim in fine titulo n. 3676 praescribat eum se non vidisse. Fraudis iusta suspicio quanvis cadat in adiunctas Dacicas perpaucas... quas syllogae auctor ab aliis potest habuisse.”

²⁶ T. PAJORIN Klára, *Bonfini symposionja*. Doktori értekezés. Bp. 1980.

²⁷ Az öt követő fölíratgyűjtők közül művében tizennégy fölíratot őrzött meg. KULCSÁR Péter: Egy budai humanista felíratgyűjtemény – Arch. Ért. 95 (1968) 257–261. Feliciano után tíz évvel (1489) járt Budán Bartolomeo della Fonte, ő ötöt talált F. SAXL, *The Classical Inscription in Renaissance Art and Politics* – Journal... Warburg 4 (1941) 19–46. Feliciano fölírataiból Bonfini hármat, della Fonte kettőt talált meg.

A szöveg másként nem érthető, csak úgy, hogy a királyi udvarban begyűjtötték az ókori emlékeket. Nem építkezési célra, mert akkor már nem tudta volna elolvasni a fölíratokat. Ezt a követ a felhévizi Szentháromság-templom előtt (a mai Mártírok útja elején) találta, az eredeti helyén, ahol valaha a forrás nimfáját tisztelték. Feliciano szerint ilyen fölíratú kő sok volt, lehetett is a Duna partját kísérő hőforrások miatt.²⁸

„Hic lapis est super rippam danuii in quo est sculpta nympha ad amoenum fontem dormiens mirabili arte fabricata.” Amint emlékezünk, ez a szöveg került az ismeretlen eredetű nimfavers fölé, amikor Michael Fabricius Ferrarinus Felicianónak Pannóniában gyűjtött fölírataihoz hozzájutott. Amikor Feliciano Budán járt, a palotaépítés már javában folyt, kőfaragók, szobrászok dolgoztak a királynak. A fogékony mecénást igen könnyen meg lehetett arról győzni, hogy mennyire illik egy villa pompájához a forrást őrző nimfa szobra. Giovanni d'Aragona kardinális pedig a legilletékesebb propagálója lehetett a versnek, mert szerzője, Campano, amikor Rómából menekülnie kellett, az ő támogatását élvezte Nápolyban. Az alkalom is adott volt, mert ha nem is a törökkel kötött örökbéke, de az Ulászlóval való egyezés, meg a kenyérmezei győzelem éppen akkor fegyvernagyvást ígért.

Feliciano egy másik fölírata is támogatja azt a föltevést, hogy valódi szobrot írt le. Közöl ugyanis a Duna partjáról még egy verset, de erre azt írta: „Super ripam danuvii dicitur esse hoc.” Tehát nem látta, csak mondták (dicitur), hogy egy ilyen fölírat volt ott.²⁹

A Felice Feliciano pályáját kutatók életéről az utolsó adatot 1479 nyaráról ismerik, ekkor hagyta el Rómát. Ha föltelezésünk áll, akkor pannóniai útjával élete meghosszabbítható. Nem tudjuk, meddig tartózkodott Budán, vajon az 1480-ban pusztító járvány itt érte-e még. Bizonyos az, hogy kézirata „conterraneusa”, Michael Fabricius Ferrarinus kezébe jutott, aki a márványszobor „legendáját” megőrizte. Azét a nimfaszoborét, amelynek valóságos meglétét valahol a Duna partján, minthogy Felice Feliciano megbízható fölíratközlésén alapul, nincs okunk többé kétségbe vonni.

Száz évvel később bizonyosan más hagyományozás útján merült föl a hajdanvolt Mátyás-kút emléke. A XVI. század elején a forrást őrző nimfa képe már az Alpokon túl is ismert volt. A verset északon tudtunkkal először Conrad Celtis jegyezte le a századfordulón.³⁰ A római nimfák árnyékában működő irodalmi társaságokat is ő plántálta át hűvösebb tájakra. A Sodalitasok, a Danubiana is az ő közvetítésével vert gyökeret. Dürer és még inkább Cranach képeinek ihletőjét valószínűleg ebben az eszmekörben kell keresnünk. Cranach a Sodalitas virágzása idején Bécsben tartózkodott, a témát többször is megfestette, vissza-visszatért hozzá. Ha valóban volt ilyen kútábrázolás Budán, a kortársak, a jövő-menő humanisták elbeszéléséből újabb ösztönzéseket kaphatott az Itáliából nyertekhez.

Ha a nyugvó nimfa ábrázolása új formákat öltött is a XVI. század folyamán, pihenést, enyhét árasztó lényegét megtartotta. Hogy milyen sok jelentés hordozójává vált, amelyek valahol mégiscsak közös indíttatásúak, arra igen sok példát idézhetnénk. Ki vitathatná el egy zarándokút végén levő kút enyhét adó rendeltetését. A St. Wolfgang (Ausztria) kolostor udvarán az apát rendelésére 1515-ben készült a kútszobor. Ez a nimfa, egy tenyeres-talpas nőszemély, a mellette levő dézsából kinőtt fa árnyékában hever pajzán figurák társaságában. Azoknak a jámbor zarándokoknak szolgálatára volt rendelve, akiknek nem tellett borra, hogy a hosszú út fáradságait fölűdítsék.³¹ Másik példát idézünk, amely időben is, rendeltetésében is távol van ettől. Wittenbergben 1560-ban Praeceptor Melancthon sírjára helyezték az örök nyugalom múzsa ihlette sorát: „Somnum ne rumpe, quiesco” tanítványai, az elárvult szellemi-lelki közösség, akik a sírhoz mint „Fons dogmatum piorum et eloquentiae” monumentumához járultak.³²

Kisebb-nagyobb közösség múzsa ihlette, enyhét adó kultuszhelye volt már az ókortól a nimfaszobor. Ezt a funkcióját századokon át nagyon sok tartalommal és változatos formában megőrizte. Amikor a XVI. század végén, távol hazájától két honfitársunk megörököltette a hajdanvolt budai szobor

²⁸ CIL III 3488. (Reg. f. 163^a) Egykori helyére l. KUBINYI András, *Budafelthévíz topográfiája és gazdasági fejlődése – Tanulmányok Budapest múltjából* 16 (1964) 85–180.

²⁹ CIL III 3676. (Reg. f. 167.) Ezt a fölíratot mindmáig hitelesnek fogadják el. Legújabb fordítása DEVECSERI Gábor, *Arany lant*. I. Bp. 1979. 438.

³⁰ D. WUTTIKE, *Zu „Huius nympha loci”* – *Arcadia* 3 (1968) 306–307.

³¹ F. SAXL, *Heathenish Fountain in St. Wolfgang* – *Journal ... Warburg* 1 (1937) 182–183.

³² *Orationes, epitaphia et scripta quae edita sunt de morte Philippi Melanthonis omnia*. Vitebergae 1561. Az a⁴ és T lapokon.

emlékét, akkor azt bizonyosan nemcsak ikonográfiai mondanivalója miatt tették. A hagyomány hozzájuk vezető útját nem ismerjük. Talán Budáról származó családok hozták magukkal. A társaságukhoz tartozó Dudith Andrásé is ilyen volt. Hogy nem írásos hagyomány, hanem a szóbeli tartotta fenn, azt mutatja a Henisch György töredékes változata. E megőrző közösség számára az emlékkép fölidézése azt jelentette, hogy a közismerten oly sok változatban tovább élő ábrázolásnak tökéletes, eredeti megformálása, az igazi, Budán állott. Akik lejegyezték, azoknak e szobor szimbóluma volt a békének, a szépet létrehozó gazdagságnak és a nyugalomnak, mindannak, amit számukra a térben és időben távoli Mátyás király országlása, „dum floreret Hungaria” jelentett.